

Nieuwsbrief Rewilding de Veluwe

Editie
april 2025

Met 'Rewilding de Veluwe' wil ARK bijdragen aan het herstellen van ecosystemen en natuurlijke processen op de Veluwe. Toewerken naar een robuuste Veluwe waar hoge zandgronden weer verbinding maken met Rijn, IJssel en Randmeren via kletsnatte broekbossen, venen en beken. Waar dode bomen en dieren hun plek in de kringloop van het leven innemen. Waar kleine én grote dieren door een verbonden landschap kunnen trekken. Een Veluwe bovendien, die ons ook in de toekomst van schoon drinkwater blijft voorzien, die CO₂ opslaat in bossen en venen, en ontspanning en koelte brengt aan de honderdduizenden bewoners op haar flanken.

Dat bereiken we natuurlijk nooit alleen. Noch binnen de termijn van dit 5-jarig project. Dus we inspireren, verbinden en prikkelen. Ontwikkelen nieuwe verdienmodellen voor natuur. En werken zo stap voor stap naar een wildere Veluwe die klaar is voor de toekomst.

Rewilding de Veluwe wordt mede mogelijk gemaakt door de Nationale Postcode Loterij.

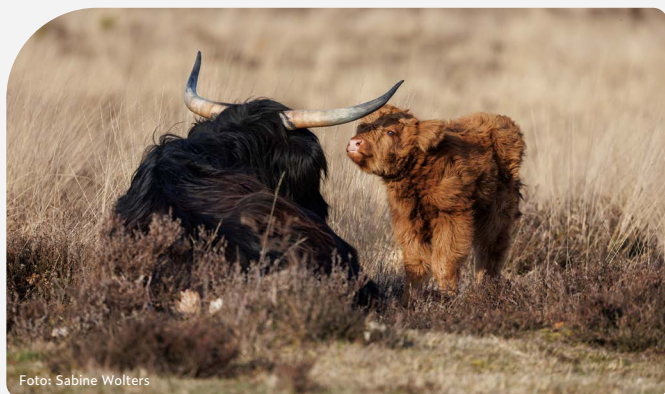

Foto: Sabine Wolters

Inhoud

Verschillende bekkies leveren biodiversiteit -	
Open uitwisseling over begrazing op ARK kennisdag	2
Rewilding op de Veluwe: waarom en hoe?	3
Lentevuurspin	5
Natuurlijke processen op de Veluwe	6
Veenherstel langs de oostflank van de Veluwe	7
ARK draagt wisenten over aan Staatsbosbeheer	8

'Verschillende bekkies' leveren biodiversiteit

Open uitwisseling over begrazing op ARK kennisdag

What's in a name? In uitspanning De Woeste Hoeve ontving ARK Rewilding de Veluwe in februari zo'n 80 beheerders, ecologen, onderzoekers en beleidsmakers voor een gedachtewisseling over begrazing op de Veluwe. Begrazing door herten, reeën, zwijnen, schapen, runderen, paarden én wisenten, wel te verstaan. Eén van de belangrijkste doelen van de dag was om overtuigingen en oordelen over dit soms beladen onderwerp te laten rusten en daadwerkelijk met elkaar in gesprek te gaan.

Dát is in elk geval gelukt. De sfeer was ontspannen, de deelnemers geïnteresseerd in uitwisseling. De belangrijkste conclusie van de dag? Die was misschien niet zo wereldschokkend, maar benadrukte opnieuw dat een doordachte, integrale langetermijnvisie voor de Veluwe op het vlak van begrazing een cruciale sleutel is tot systeemherstel van dit imposante natuurgebied.

Een gebied onder druk

De toestand van de Veluwse natuur is zorgelijk: de mineralenhuishouding is, versterkt door stikstof, enorm verstoord en als gevolg daarvan verliest de Veluwe de soorten van gevoelige habitats. Daar komt meer 'eenheidsworst' voor terug. Het resultaat: minder kritische soorten en meer algemene, een verlies aan biodiversiteit. Welke keuzes maak je dan op het vlak van begrazing? Is elke hap van een loofboom er eentje te veel en moet de vraatdruk van alle Veluwse grazers fors naar beneden? Kies je voor schapen, gedomesticeerde dieren die als trouwe viervoeters al sinds vele eeuwen in het gebied aanwezig zijn, of juist voor een wilde 'nieuwe' soort als de wisent? Doen al die

bekkie hetzelfde of juist iets heel anders? En, focussen we misschien te veel op (de negatieve kanten van) vraat, omdat alle grazers ook andere impact op het landschap hebben? Zoals vegen, zaadverspreiding, zandige oppervlaktes veroorzaken, bast vreten en jonge boompjes omduwen. Hoe beoordeel je al die verschillende facetten en maak je keuzes in begrazing op zo'n manier, dat we het natuurgebied Veluwe helpen? Complexe vragen, waar de sprekers tijdens de dag allemaal antwoorden op probeerden te geven.

De sprekers aan het woord

Michiel Wallis de Vries (de Vlinderstichting) benadrukte dat begrazing een onmisbare factor is voor ontelbare insecten, maar dat begrazing niet altijd 'goed' uitpakt. Hij ging in op de knelpunten en kansen van begrazing voor vlinderrijke landschappen en benadrukte en passant dat we maar ontzettend weinig weten over de impact van beheerkeuzes. Of het nou over maaien, plagen of chopperen gaat, of om grote grazers in robuuste natuur, er ontbreekt ons informatie en kennis. Douwe Joustra (ecoloog Staatsbosbeheer) benadrukte onder andere het belang van de vertrekpunten en doelen in je gebied. Welke bodems, welke vegetatie, welke doelen: allemaal cruciale informatie om aan de begrazingsknoppen te draaien. Ruben Vermeer (boswachter ecologie bij Natuurmonumenten) Schotse hooglanders, hert, ree en zwijn op de Veluwezoom. Het beheer in dit gebied wordt voor het overgrote deel overgelaten aan de vrij levende kuddes grazers in dit gebied, verder worden bos en heide met rust gelaten. Dit heeft de heterogeniteit in het gebied versterkt. Zo zien ze in de droge heide pleksgewijs andere

vegetatietypen ontstaan als bosbesheide en grasheide en zelfs vochtige heide. Hoogleraar rewilding-ecologie Liesbeth Bakker toonde middels onderzoeksresultaten aan dat vrij levende grazers een belangrijke rol in het bevorderen van de soortenrijkdom hebben. Zorgen zijn er ook; vaak wordt aan de Oostvaardersplassen gedacht als het toonbeeld van wat er gebeurt als een gebied óverbegraasd raakt.

Begrazing, een verhaal van nuance

Welke bekkies, op welke plek, op welk moment en met welk doel? Het blijkt een ingewikkelde puzzel. Wie, bosverjoging wil, zit vaak niet op grazers te wachten. Het huidige aantal edelherten op de Veluwe maakt dat er beslist minder jonge bomen opkomen dan in 'exclosures' waar herten niet in kunnen. Maar, hoeveel bomen is genoeg op een natuurlijke Veluwe? Onderzoek in een Deens zandlandschap laat zien dat méér verschillende 'bekkies', maar in lage dichtheden, de soortenrijkdom en structuurvariatie juist bevorderen.

Weer ander onderzoek laat zien dat wolven het gedrag van herten (en andere prooien) sturen, zodat op gemeden plekken bosverjoging weer kans krijgt. Maar het is nog te vroeg om deze effecten ook in Nederland aan te tonen. Toch verjongen bossen zich ook op de Veluwe wel degelijk: heidevelden worden niet voor niets door honderden vrijwilligers ontdaan van boomopslag. 'Bos verjongt zich, alleen kijken we op de verkeerde plek'.

Hoe gaan we verder?

De kennisdag natuurlijke begrazing vormde, naast de inhoud, een waardevol moment om vanuit veel invalshoeken naar de ecologie van de Veluwe te kijken. Het gesprek met alle betrokkenen zetten we op allerlei manieren voort. Intussen werkt Provincie Gelderland aan een integrale visie op begrazing en is ARK in gesprek met terreinbeheerders en wetenschap om kennis en beheerpraktijk te verbinden. ■

Rewilding is ecosysteemherstel, gericht op het weer activeren van natuurlijke processen en sleutelsoorten. Maar de Veluwe is toch al natuur – waarom dan toch 'rewilding' op de Veluwe?

Bosecoloog Jan ten Hoopen werkt bij ARK aan het combineren van zijn bos-ecologische kennis en inzicht in natuurlijke processen. Hij woont in z'n werkgebied, omgeven door bossen, heide op loopafstand. Wat doet

een boscoloog bij ARK Rewilding Nederland?

Jan ten Hoopen: 'Als boscoloog ben ik voornamelijk gespecialiseerd in het onderzoeken van planten en dieren

in het bos en de relaties die ze met elkaar en hun omgeving hebben. En ik kijk naar de effecten van natuurlijke processen in bossen zoals bijvoorbeeld stormen, droogte, bosverjoging en begrazing. In de natuur beïnvloedt alles en iedereen elkaar, dat is een waanzinnig interessante en spannende wereld om je in te verdiepen. Op de Veluwe spelen de grote maat-

“Natuur is voor mij een fantastische verzameling aan allerlei soorten bij elkaar die er samen iets heel erg moois van kunnen maken.”

schappelijke vraagstukken zoals klimaatverandering, stikstof en de achteruitgang van de biodiversiteit. Niks doen is eigenlijk geen optie want dan verliezen we steeds meer dieren en plantensoorten. Om hier mee om te kunnen gaan, onderzoeken verschillende partijen welke oplossingen er zijn. Bij ARK zien we heel veel potentie om de natuur meer aan het roer te zetten. Mijn rol bestaat voor een groot deel uit het overleggen en samenwerken met onze partners (zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, De Bosgroepen en Vitale Vakantieparken) en het onderbouwen welke oplossingen de rewilding-benadering biedt, en dat is echt meer dan alleen het inzetten van grazers.’

Is er een verschil tussen regulier beheer en rewilding-beheer?

‘Er zijn veel overeenkomsten, dat vergeten we te vaak! We werken allemaal aan meer en gezondere natuur, waarbij er hooguit verschillende benaderingen zijn. Die kunnen, of moeten, zelfs naast elkaar bestaan. Ik heb daarom zelf niet zoveel met die verdeling in ‘regulier’ en ‘rewilding’. Alsof we te maken hebben met tegen-gestelde richtingen en belangen. Veel natuurbeheerders zijn al lang bezig meer ruimte te geven aan natuurlijke processen. Denk aan het laten liggen van omgewaaide bomen of het herstel van natuurlijke beeklopen. Waarin rewilding vooral verschilt is de schaal waarop we natuur weer de ruimte willen geven en de doelen voor een

eindresultaat die meer worden losgelaten. Waar natuurbeheer nu nog sterk gestuurd wordt door menselijk ingrijpen met vastgestelde doelen voor soorten en habitats, wordt bij rewilding het ‘beheer’ overgedragen aan de natuur en worden de natuurlijke processen een doel op zich. Begrazing, of eigenlijk nog breder, de rol van grote dieren, is daarbij een belangrijk natuurlijk proces.’

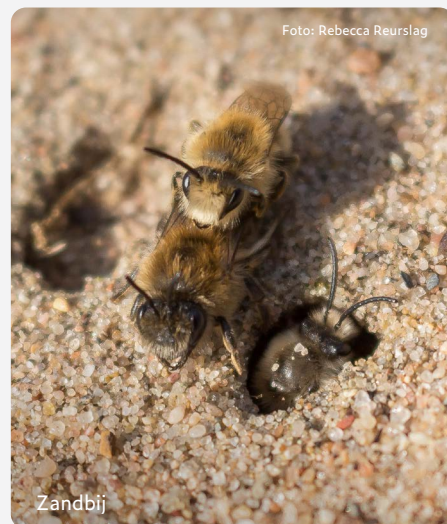
Maar zoals ik al eerder zei, het gaat om veel meer dan alleen maar begrazing. De natuur zit vol met kleine en grote architecten die onvermoeid, dag en nacht, bezig zijn om de natuur te vormen. Wij kunnen dat hooguit imiteren: we maken met graafmachines steile randjes in graslanden of heiden zodat soorten zoals zandbijen zich weer voort kunnen planten. Het natuurlijke antwoord daarop zijn stierenkuilen, waar de hormonen van de stieren een continu onderhoud van de steilrandjes garanderen. Kom daar maar eens om in de subsidiewereld! Een ander voorbeeld zijn harvesters die worden ingezet om open plekken te maken in het bos. Hier planten we dan vervolgens nieuwe bomen aan. In de natuur duurt het soms wat langer, maar stormen, insecten,

schimmels en branden maken ook open plekken in het bos, waar in de beschutting van de dode en omgevallen bomen, nieuwe bomen kunnen ontkiemen. Of het voortdurende geknabbel, geknaag en gegraas. Dat wordt door de verschillende plantenetters zo afwisselend en divers gedaan, daar kan geen klepel- of maaimachine tegenop.

We zien rewilding op de Veluwe als een visie op natuur die náást andere vormen van bos- en natuurbeheer een

plek verdient. ARK is er niet op uit om overal op de Veluwe rewilding toe te passen: het is goed dat er verschillende benaderingen naast elkaar bestaan. Op sommige plekken zullen we voorlopig zelf moeten blijven beheren om de meest kwetsbare natuur niet kwijt te raken. Op andere plekken kunnen we het veel meer aan de natuur laten. Op weer andere plekken kun je de benaderingen combineren. Ik ben ervan overtuigd dat we elkaar vooral kunnen versterken. ■

Lentevuurspin

Het is eigenlijk maar een klein beestje, maar wát voor één: de lentevuurspin is een soort juweel op pootjes, die dan ook nog eens mooi wit is ingelegd op de scharnierpunten van het exoskelet, een uitwendig skelet zoals insecten dat hebben. Jammer dat-'ie zo zeldzaam is, dit is een spin die je wél wil tegenkomen op een Veluwse wandeling. In het voorjaar stappen mannetjes kordaat rond over schrale heidegronden op zoek naar een vrouwtje. April en mei zijn de beste tijd. Reserveer maar vast wat mooie wandeldagen in de agenda.

Natuurlijke processen op de Veluwe

Ouderdom. Het verstrijken van tijd is misschien wel hét oer-natuurlijke proces. Zo basaal dat 'ie nogal eens vergeten wordt. Wie wel eens heeft rondgekeken in Zuid-Engeland, of in delen van Frankrijk of Duitsland, zal hebben opgemerkt dat je regelmatig iets tegenkomt dat in Nederland bijna lijkt te ontbreken: ouderdom. Hoe komt het dat oude bomen, of bossen, in Nederland zo schaars zijn? Oude bomen vind je bijna alleen maar als cultureel erfgoed op landgoederen. Bijna overal waar efficiënt landgebruik voorop staat (of stond) sneuvelen oude bomen. Bijzonder jammer want woudreuzen horen in onze natuur. Als bron van (lokale) genen, als leefplek voor veel andere soorten en als ijkpunt voor het natuurlijke proces van het, dag na dag, jaar na jaar, verstrijken van de tijd. Voor continuïteit.

Een eik van zo'n twee eeuwen is min of meer volgroeid. De houtproductie is op een hoogtepunt gekomen. Niet dat ze niet dikker en ouder

meer kunnen! Na twee eeuwen gaat verdere groei echter ook gepaard met aftakeling. Dat is dan ook van oudsher het moment dat de zaag

erin werd gezet. Beheerders kiezen er regelmatig voor om eiken te laten staan. Hoewel het hout een waardevolle grondstof is, is een oude boom van extra bijzondere waarde voor de natuur. Pas met leeftijd en ouderdom, met bomen die hun volledige levenscyclus van kiem tot kadaver doorlopen, komt hun ecologische rol volledig tot leven. En hoe: een dikke oude eik, met holten en molm, biedt een plek aan zo'n 450 soorten insecten.

Op zo'n 500 tot duizend jarige leeftijd raakt een eik op het oog in verval: oude takken breken af, de kern van de boom wordt bezet door schimmels en vermolming zet in.

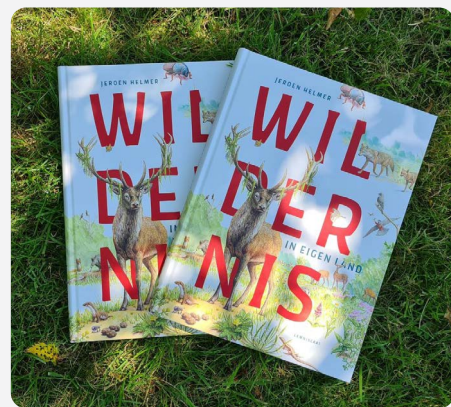
De natuurwaarde blijft echter verder groeien; het aantal soorten neemt nog verder toe nu ook schimmels en larven van bijvoorbeeld neushoornkever en vliegend hert hun plek vinden. Door onze oudste bomen niet meer om te zagen kunnen ze de natuur van tientallen toekomstige mensengeneraties blijven verrijken.

Kijktip: Wolfheze

Ga je op de Veluwe op zoek naar oude bomen dan kan je niet om de Wodanseiken van de Wolfhezerheide

heen. Deze eiken lijken wel de illustratie van Jeroen Helmer in levenden lijve – zei het dat zijn boom zich meer in open veld bevindt en de Wodanseiken ‘ingebost’ zijn geraakt.

In de podcast ‘Toekomst voor natuur’ vertelt Jeroen Helmer het verhaal van de duizendjarige eik die, na een kleuter- en puberfase van zo’n 200 jaar, dan eindelijk een volwassen ecologische rol (en wat voor een!) begint te spelen.

De eik is terug te vinden in het boek Wildernis in Eigen Land door Jeroen Helmer. ■

Veenherstel langs de oostflank van de Veluwe

Vraag een willekeurige Nederlander een groot natuurgebied te noemen en de kans is groot dat je ‘Veluwe’ hoort. En inderdaad, de Veluwe natuur ziet er vaak schitterend uit. Maar eigenlijk is ze er beroerd aan toe.

Op de flanken van de Veluwe, waar de droge hoge Veluwe overgaat in vruchtbare en vaak natte gebieden, sluimert een enorme herstelkracht. Zeldzame natuur kán terugkeren. Dat is ook nog eens heel goed voor het klimaat. Samen met ecologen van de Bosgroepen droomt ARK van herstel van de natte oostelijke Veluwe. Daar kan zich nieuw veen vormen, leefgebied voor zeldzame wilde soorten én vastlegger van grote hoeveelheden CO₂.

Lees [hier](#) het hele gesprek tussen Marieke Reisinger van ARK en ecologen Harm Smeenge en Jaap Bouwman van de Bosgroepen.

Foto: Twan Theunissen

Klokjesgentiaan met eitjes

Foto: Rebecca Reurslag

Echte koekoeksbloem met zilveren maan

Foto: Twan Theunissen

Moeraskartelblad

ARK draagt wisenten over aan Staatsbosbeheer

Wisenten, door ARK Rewilding Nederland teruggebracht na ruim duizend jaar van de Veluwe te zijn verdwenen, zijn nu overgedragen aan Staatsbosbeheer.

In 2016 werden de wisenten in het gebied Gerritsfles bij Radio Kootwijk van Staatsbosbeheer vrijgelaten. Daarmee keerde een icoon van de Europese bossen na een afwezigheid van zeker tien eeuwen terug op de Veluwe. In het Veluwse leefgebied hebben de wisenten jongen gekregen, zich prima tegen wolven weten te weren en jaarrond zelfstandig in het gebied geleefd. Ze hebben 'vaste Veluwe' onder de hoeven gekregen.

Staatsbosbeheer heeft vanaf januari de zorg voor de wisenten van ARK overgenomen.

Wisenten kunnen een waardevolle bijdrage leveren aan het ecosysteem door het tegengaan van verbossing en het meer open krijgen van bossen en bodems. Zo krijgen dieren en planten van open gebieden op natuurlijke wijze een kans. Dat is nodig want door stikstof 'verbossen' open gebieden anders

in hoog tempo. Soorten van open landschappen zouden dan in het gedrang komen. Samen met andere grazers kunnen ze onderdeel zijn van een natuurlijker ecosysteem. Op de Veluwe heeft de kudde wisenten laten zien dat zij deze rol prima kunnen spelen. ARK hoopt dat deze succesvolle comeback beheerders inspireert om deze soort in meer gebieden zijn waardevolle ecologische rol te gaan laten spelen. ■

Stichting [Wisent op de Veluwe](#) biedt excursies aan en geeft informatie.

WEET ONS TE VINDEN!

Heeft u vragen, opmerkingen of suggesties?

Mail ze naar projectleider marieke.reisinger@ark.eu.

Wilt u deze nieuwsbrief ook ontvangen? Stuur dan een mail onder vermelding van 'Aanmelden nieuwsbrief Veluwe' naar info@ark.eu.

Wilt u zich afmelden? Dat kan eveneens via een mail naar info@ark.eu onder vermelding van 'Afmelden nieuwsbrief Veluwe'.

Rewilding de Veluwe is een project van ARK Rewilding Nederland. Meer informatie vindt u op www.arkrewilding.nl.

Het project Rewilding de Veluwe wordt mede mogelijk gemaakt dankzij de deelnemers van de Nationale Postcode Loterij. Hartelijk dank!

